

عصر طلایی فرهنگ و تمدن ایرانی - اسلامی

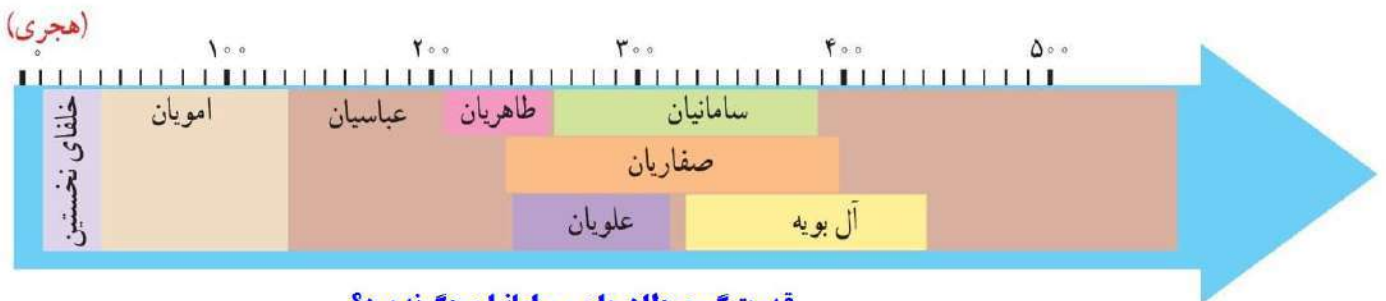
درس ۱۲

ایرانیان مسلمان به پشتوانه روحیه علم دوستی در اسلام و همچنین فرهنگ و تمدن باستانی خود، کمک بسیاری به شکل گیری و شکوفایی فرهنگ و تمدن اسلامی کردند.

تأسیس سلسله‌های ایرانی در زمان خلافت عباسیان را توضیح دهید.

خلافت عباسیان پس از یک قرن فرمانروایی، ضعیف شد و خلفا نمی توانستند قلمرو پهناور خود را به خوبی اداره کنند. از این رو، شرایط مناسبی برای تشکیل سلسله‌های ایرانی به وجود آمد. این سلسله‌ها نقش و سهم زیادی در رونق و شکوفایی فرهنگ و تمدن ایرانی - اسلامی داشتند.

مهم ترین سلسله های ایرانی که از قرن سوم تا قرن پنجم حکومت کردند کدامند؟
 سلسله‌های طاهریان، صفاریان، علویان، سامانیان و آل بویه، مهم ترین سلسله‌های ایرانی بودند که در فاصله مهم ترین سلسله های ایرانی در زمان عباسیان در چه قرون حکومت کردند؟
 قرن های سوم تا پنجم هجری بر بخش هایی از ایران حکومت می کردند. این سلسله ها به جز علویان طبرستان، ریشه و تبار ایرانی داشتند. آنها به تدریج به تسلط عباسیان بر ایران پایان دادند.

قدرت گیری طاهریان و سامانیان چگونه بود؟

چگونگی به قدرت رسیدن این سلسله‌ها و روابط آنها با خلافت عباسیان متفاوت بود. برخی از این سلسله‌ها مانند طاهریان و سامانیان با فرمان خلفای عباسی به قدرت رسیدند و با تأیید آنها به حکومت خود ادامه دادند. طاهر ذوالیمینین، بنیانگذار سلسله طاهریان به فرمان مأمون خلیفه عباسی به حکومت خراسان منصوب شد. امیر اسماعیل سامانی، مؤسس سلسله سامانیان نیز با تأیید خلیفه عباسی به حکومت رسید، این دو سلسله روابطی دوستانه با خلافت عباسیان برقرار کردند و امیران این سلسله‌ها معمولاً نسبت به خلفا اظهار وفاداری و فرمانبری می کردند. البته طاهریان و سامانیان در اداره امور قلمرو خود مستقل بودند و اجازه نمی دادند نمایندگان خلیفه در امور داخلی آنان دخالت کنند. برخلاف این دو، بنیانگذاران

قدرت گیری حکومت های صفاریان، علویان طبرستان و آل بویه چگونه بود؟
 سلسله‌های صفاریان، علویان طبرستان و آل بویه، بی آنکه اجازه و فرمانی از خلفای عباسی بگیرند، حکومت خود را برپا کردند. **مؤسس سلسله صفاریان چه کسی بود؟**
 یعقوب لیث، مؤسس سلسله صفاریان یا پسنیانی مردم تنیستان و به خصوص گروه عیاران* به قدرت دست یافت. **روابط صفاریان با خلفای عباسی چگونه بود؟**
 روابط صفاریان با خلافت عباسی، خصمانه بود. یعقوب لیث صفاری علاوه بر آنکه حکومت طاهریان را برانداخت، به عراق نیز لشکر کشی کرد و قصد داشت بغداد را تصرف کند، اما از سپاه خلیفه شکست خورد. او در فکر جبران این شکست بود اما بیماری و مرگ فرصت جنگی دیگر را با خلیفه به وی نداد.

چرا خلفای عباسی دشمن علویان طبرستان بودند؟ زیرا علویان پیرو مذهب شیعه بودند و حکومت عباسیان را به رسمیت

رابطه سلسله آل بویه با عباسیان چگونه بود؟

نمی‌شناختند و از آنان اطاعت نمی‌کردند. رابطه سلسله آل بویه با عباسیان به گونه‌ای دیگر بود. چون آل بویه بغداد را تصرف کردند و خلفای عباسی را تحت نفوذ و سلطه خود گرفتند.

قلمرو سامانیان

تندیس یعقوب لیث صفاری در دزفول

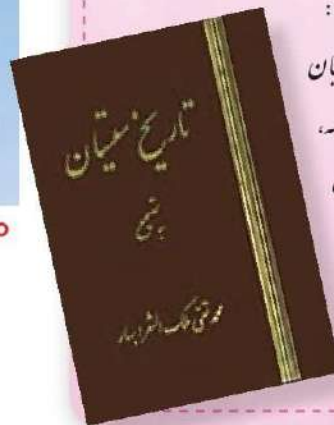

کتاب تاریخ سیستان از کتاب‌های کهن به زبان فارسی است که در قرن پنجم تا هفتم هجری نوشته شده است.

به چند سطر از کتاب توجه کنید:

یعقوب لیث بسیار می‌گفت که دولت عباسیان را بر نیرنگ و مکر بنا کرده‌اند، دیدم که با ابوسلمه، ابومسلم، برکیان و فضل بن سهل که به آن دولت خدمت و سبکی بسیار نمودند چه کردند. مبادا کسی به آنها اعتماد کند.

صفحه ۲۶۸-۲۶۷

فعالیت

۱- با توجه به متن درس، آیا سلسله‌های ایرانی از نظر رابطه با خلافت عباسی و چگونگی به قدرت رسیدن، مانند

هم بودند؟ مثال بزنید.

خیر طاهریان و سامانیان با تأیید خلیفه عباسی به قدرت رسیدند اما صفاریان علویان طبرستان و آل بویه بدون اجازه خلافت عباسی قدرت خود را برپا کردند و حتی با عباسیان دشمن بودند

۲- متنی را که از کتاب تاریخ سیستان انتخاب شده بخوانید. از این متن به چه نکاتی درباره رابطه صفاریان با

خلافت عباسی پی می‌برید؟

۷۰

عباسیان با حيله و نیرنگ به قدرت رسیدند و قابل اعتماد نیستند چون آن‌هایی که به عباسیان خدمت کرده بودند با بی‌رحمی به قتل رسیدند.

قلمرو آل بویه (۴۴۷-۲۲۳ق)

کدام حکومت‌های ایرانی در زمان عباسیان پیرو مذهب شیعه بودند توضیح دهید.

علاوه بر علویان طبرستان، آل بویه نیز پیرو مذهب شیعه بودند. در دوران حکومت آنها، معارف و فرهنگ شیعه در ایران مورد توجه قرار گرفت و گسترش یافت. به دستور فرمانروایان آل بویه حرم مطهر امامان علیهم‌السلام در نجف، کربلا و کاظمین بازسازی شد و مراسم روز عید غدیر و مجالس سوگواری امام حسین علیه‌السلام با شکوه برگزار می‌شد.

○ بند امیر در فارس که به دستور عضدالدوله مشهورترین فرمانروای آل بویه ساخته شد.

فعالیت

۳- با توجه به نمودار خط زمان در صفحه ۶۹ و نقشه‌های صفحه ۷۰ و ۷۱، جدول زیر را کامل کنید.

نام سلسله	دوره حکومت	مؤسس	پایتخت	قلمرو	اقدامات مهم
طاهریان	قرن ۳ ق	طاهر بن حسین	نیشابور...	خراسان و سیستان و طبرستان	نافرمانی نسبت به مأمون؛ موروثی شدن حکومت در خاندان طاهر؛ توسعه کشاورزی و ترویج سوادآموزی.
صفاریان	قرن ۳ و ۴ ق	یعقوب لیث	زرنج....	سیستان... ونواحی مجاور	تسلط یعقوب بر سیستان و تأسیس حکومت صفاری؛ برانداختن سلسله طاهریان؛ لشکرکشی به عراق و شکست از سپاه خلافت، شکست عمرو، جانشین یعقوب از سامانیان.
علویان طبرستان	قرن ۳ و ۴ ق	حسن بن زید	آمل....	طبرستان..	انتخاب حسن بن زید به رهبری توسط مردم طبرستان؛ نبرد با طاهریان، صفاریان، سامانیان و خلافت عباسی؛ ترویج فرهنگ شیعه.
سامانیان	قرن ۳ و ۴ ق	امیر اسماعیل	بخارا!..	ماوراءالنهر..	تأیید حکومت امیر اسماعیل سامانی توسط خلیفه عباسی؛ شکست صفاریان و توسعه قلمرو سامانی؛ نبرد با علویان طبرستان؛ درگیری با آل بویه؛ ترویج زبان و ادب فارسی.
آل بویه	قرن ۴ و ۵ ق	پسران بویه (علی، حسن و احمد)	اصفهان..	بیشتر ایران امروزی و شرق عراق	پسران بویه ولایات مرکزی و جنوبی ایران را تصرف کردند؛ بغداد را تصرف و بر خلافت عباسی تسلط یافتند؛ درگیری با سامانیان؛ ترویج فرهنگ شیعه؛ حمایت از دانشمندان و عالمان.

چگونه ایرانیان پرچمدار علم و دانش پس از پذیرش اسلام شدند؟

اسلام روح و جان تازه‌ای به جامعه و فرهنگ ایرانی دمید و به آن تحرک و پویایی خاصی بخشید. ایرانیان سابقه‌ای طولانی در علم و دانش و هنر داشتند؛ آنان پس از پذیرش اسلام، از تمام توان و استعداد خود برای پیشرفت و گسترش فرهنگ و تمدن اسلامی، استفاده کردند.

ایرانیان مسلمان در چه علومی پیشگام بودند؟

ایرانیان مسلمان در تأسیس و گسترش معارف اسلامی، علوم انسانی و علوم تجربی، هنر و ادبیات پیشگام بودند. برجسته‌ترین دانشمندان مسلمان در رشته‌های مختلف علمی در دوران طلایی فرهنگ و تمدن ایرانی-اسلامی اغلب ایرانی بودند. در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم با مشهورترین پزشکان، شیمیدانان، ریاضیدانان، و منجمان مسلمان ایرانی آشنا شدید و در اینجا، به فعالیت و آثار عالمان و دانشمندان ایرانی در سایر رشته‌ها اشاره می‌شود.

در معارف اسلامی، عالمان ایرانی کتاب‌های زیادی تدوین کردند. در **در چه رشته‌های ایرانیان آثار سودمندی از خود به جا گذاشتند؟** رشته تفسیر قرآن آثار مهمی توسط اندیشمندان مسلمان ایرانی نوشته شد.

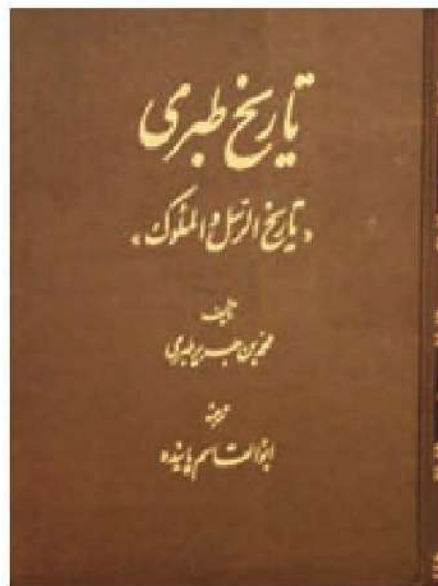
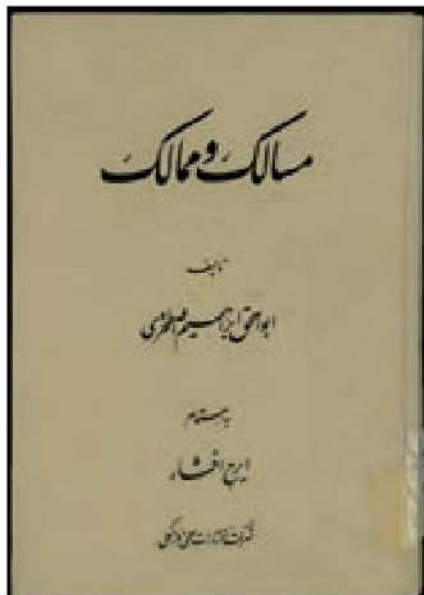
در رشته‌های فلسفه، تاریخ، جغرافیا و موسیقی نیز دانشمندان مسلمان ایرانی، خوش درخشیدند و آثار سودمندی از خود به جا گذاشتند (به جدول صفحه بعد نگاه کنید). ایرانیان حتی در زبان و ادبیات عربی نیز پیشتاز بودند و قواعد صرف و نحو و دستور زبان و ادبیات عربی توسط ادیبان ایرانی تدوین شد.

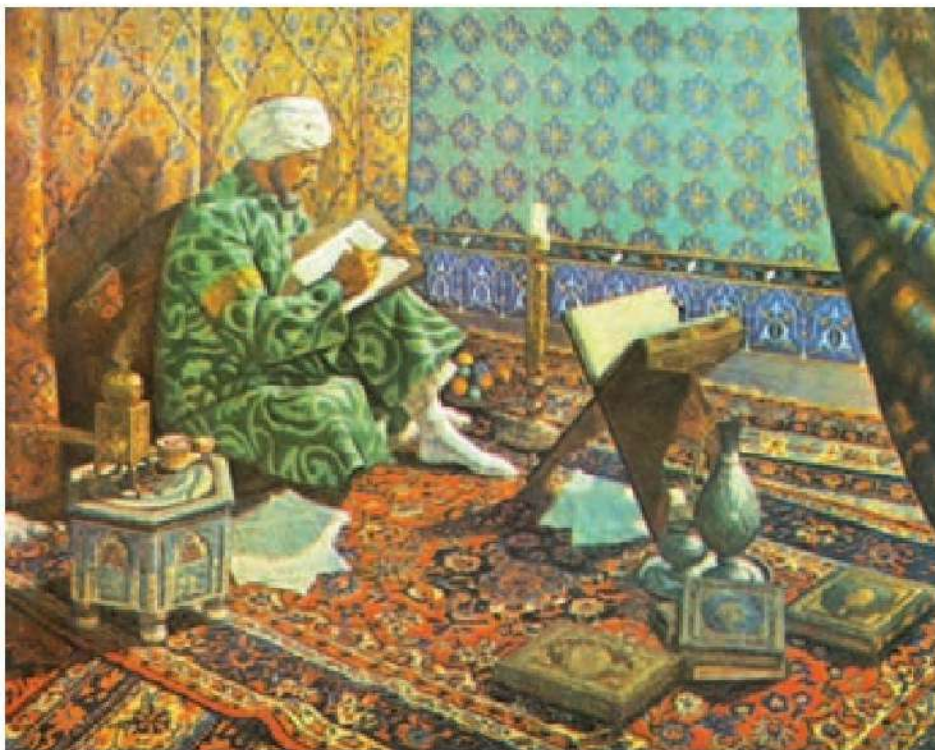
چه بود؟

یکی دیگر از اقدامات مهم علمی و فرهنگی ایرانیان در قرون نخست هجری، انتقال بخشی از میراث ادبی و تاریخی ایران باستان به جامعه اسلامی بود. نویسندگان و مترجمان ایرانی مانند عبدالله بن مقفع [مشهور به روزبه ایرانی]، کتاب‌هایی را در موضوع تاریخ پادشاهان و قهرمانان کهن ایران و نیز اندرزنامه‌ها و آداب کشورداری از زبان پهلوی به زبان عربی ترجمه کردند.

کدام سلسله‌های ایرانی نقش چشمگیری در رونق و شکوفایی فرهنگ و تمدن ایرانی-اسلامی داشتند؟

سلسله‌های ایرانی به‌خصوص سامانیان و آل‌بویه نقش چشمگیری در رونق و شکوفایی فرهنگ و تمدن ایرانی-اسلامی داشتند. بیشتر فرمانروایان این سلسله‌ها به علم و ادب علاقه‌مند بودند و برای عالمان، دانشمندان و ادیبان، ارزش و احترام فراوانی قائل می‌شدند. پایتخت این سلسله‌ها، مرکز دانش و محل پژوهش بزرگان علم و ادب بود. وزیرانی که در آن زمان امور کشور را اداره می‌کردند، اغلب مردانی با فرهنگ و دانش‌دوست بودند. برخی از آنان مانند خاندان جیهانی و خاندان بلعمی (وزیران سامانیان) در شمار عالمان و ادیبان نامدار قرار داشتند.

○ بوعلی سینا در دربار آل بویه در همدان

عالمان ایرانی و آثار آنها در قرون دوم تا پنجم هجری

علوم	عالمان ایرانی و آثار آنها در قرون دوم تا پنجم هجری
حدیث* و فقه*	۱- بُخاری: صحیح بخاری؛ ۲- کلینی: کافی؛ ۳- شیخ طوسی: تهذیب الاحکام
تفسیر*	۱- طبری: تفسیر طبری؛ ۲- شیخ طوسی: تفسیر قرآن
فلسفه	۱- فارابی: رساله فلسفه؛ ۲- ابوعلی سینا: شفا، دانشنامه علایی
تاریخ	۱- دینوری: اخبار الطوال؛ ۲- طبری: تاریخ طبری؛ ۳- حمزه اصفهانی: تاریخ پیامبران و پادشاهان؛ ۴- بلعمی: تاریخ بلعمی
جغرافیا	۱- ابن خردادبه: مسالک و ممالک؛ ۲- ابوزید بلخی: صُورالآقالیم؛ ۳- ابوریحان بیرونی: آثار الباقیه؛ ۴- جیهانی: مسالک و ممالک؛ ۵- اصطخری: مسالک و ممالک
موسیقی	۱- ابراهیم موصلی (ابن ماهان)؛ ۲- اسحاق موصلی؛ ۳- ابونصر محمد فارابی

زبان و ادبیات فارسی از قرن سوم هجری چه تغییری یافت؟

پس از ورود اسلام به ایران تا مدت‌ها، عربی، زبان اداری ایران بود. فرمان‌ها و نامه‌های اداری به زبان عربی نوشته می‌شد و دانشمندان نیز کتاب‌های خود را به عربی می‌نوشتند. مردم ایران اگرچه به عربی به‌عنوان زبان قرآن احترام می‌گذاشتند، اما همچنان به زبان فارسی، سخن می‌گفتند. از قرن سوم هجری به بعد، در نتیجهٔ علاقهٔ امیران و وزیران حکومت‌های صفاریان و سامانیان به فرهنگ و زبان ایرانی، رونق ادبیات فارسی آغاز شد. رودکی، پدر شعر فارسی با تشویق و حمایت سامانیان، اشعار خود را سرود. فردوسی نیز در اواخر دورهٔ سامانیان، سرودن شاهنامه را آغاز کرد.

معماری ایرانی در دوران اسلامی را توضیح دهید.

معماری و هنر ایران در دوران اسلامی در ادامهٔ معماری عصر باستان بود. مساجد از نخستین جلوه‌های مهم معماری ایرانی - اسلامی بودند. برخی از مساجد در ابتدای ورود اسلام به ایران براساس اصول معماری دورهٔ ساسانی ساخته شدند. مسجد جامع و آرامگاه‌ها، جلوهٔ شکوهمند دیگری از میراث معماری ایرانی - اسلامی به شمار می‌روند. آرامگاه امیراسماعیل سامانی در بخارا و آرامگاه قابوس و شمگیر در گنبد کاووس از آن جمله‌اند. **دو آرامگاه که نشان دهنده معماری ایرانی اسلامی است نام ببرید؟**

از جلوه‌های شکوهمند میراث معماری ایرانی-اسلامی به چه چیزهایی می‌توان اشاره کرد؟

○ مسجد جامع فهرج یزد از جملهٔ نخستین مساجدی بود که براساس اصول معماری دورهٔ ساسانی ساخته شد.

○ آرامگاه امیراسماعیل سامانی در بخارا